

MAKÂMÂT TÜRÜNÜN KÖKENİ*

A.F.L. Beeston**

Çev.: Ömer KARA***

The Genesis of the Maqāmât Genre

Abstract

The author has been trying to find out the middle way that the first inventor Hariri and the second creator-developer Bediü'z-zaman in return claim of Mübarek that he is Bediü'z-zaman in the discussion who invented Makamat type in Arabic literature. In this context, he is trying to show their rightful places by putting forth the characteristics of Bediü'z-zaman and on the other hand Hariri. The originality of Bediü'z-zaman's is focused on two issues: He has made the selection tool of the text, and has accepted that the stories he told are fictional.

Key words: Maqâme, maqāmât, prose, poetic, rhyme al-Hamadhānī, Harīrī, Tanūhī, Adab.

ÖZET

Yazar, Arap edebiyatında makamat türünün kimin icat ettiği tartışmasında, Mübarek'in Bediü'z-zaman olduğu şeklindeki iddiasına cevap sadedinde ilk mucidin Hariri, ikinci yaratıcı-geliştiricinin Bediü'z-zaman olduğu şeklinde bir orta yolu bulmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bir taraftan Bediü'z-zaman'ın, diğer tarafta Hariri'nin karakteristiklerini ortaya koymak suretiyle her ikisinin hak ettiği yeri göstermeyi denemektedir. Bediü'z-zaman'ın orjinelliğini iki konuya odaklamaktadır: O, seciyi metnin aracı yapmıştır; anlattığı öykülerin kurgusal olduğunu kabul etmiştir.

Anahtar kelimeler: Makâme, Makâmât, nesir, nazım, kâfiye, el-Hemedânî, Harîrî, Tenûhî, Edebiyat

Sekiz yüzyıl boyunca, *makâmât* kelimesi, eğitimli her bir Arap için otomatik Harîrî (ö. 516) çağrışımı yapmaktadır. *Makâmât*'ının ünü, Muveylîhî'ye kadar bu türde yazı yazan sonraki bir çok yazarını aşmıştır.¹ Dahası, her ne kadar Harîrî'nin önsözü, Bediü'z-zamân'ın (ö. 358-

---

* Makalenin orijinal ismi, "The Genesis of the maqāmât genre" şeklinde olup *Journal of Arabic Literature*, vol. 2 (1971), ss.1-12'de yayımlanmıştır.

** Groningen Üniversitesi.

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Onun *Hadisü Isa b. Hişâm*'ı ilk defa kitap formunda 1906 yılında ortaya çıkmıştır.

398) *makâmât*ına borçlu olduğunu açıkça itiraf etse de, Harîrî'nin ünü, son asrın sonundaki *nahda* [uyaniş] hareketinin Bedü'z-zamân'a yepyeni bir ilgi gösterdiği sıralarda biraz yükselen selefinin çalışmasını gölgede bırakmıştır. Yüzyıllardır Harîrî, bir okul ders kitabı iken, şimdilerde müfredatta ona denk yeri işgal eden kitap ise Bedü'z-zamân'ın *Makâmât*'ıdır. Ancak bu yenilenmiş ilgiye rağmen, Bedü'z-zamân'ın çalışması, gerçek bir takdiri hala beklemektedir. Bir kısım eleştirilerin geniş bir değerlendirmesini daha sonra göstermeyi umuyorum.

Bedü'z-zamân'ın çalışmasının değerini ortaya koymaya yönelik her türlü girişimin, onun ne yapmaya çalıştığını ve (varsa) sahip olduğu modellerin neler olduğunu takdir etmekle başlaması gerekir. Bu, (*el-Meşrik*'tan bir yankı olarak) *el-Muktataf*'ın sayfaları arasında 1930'daki tartışmanın kısa süreli bir heyecan konusu olmuştur. Zeki Mübârek, Husrî'nin *Zehru'l-Âdâb*'ındaki süslü şişirmelerinden soyutlanmış bir pasaja dikkat çeker² ki, bu pasaj, İbn Düreyd'in (ö. 321), kendi hayallerinin ürünü olan ama 'ağdalı, tuhaf ve ürkütücü/yasak bir dille'³ ifade edilen 40 kıssa (*ehâdis*) yazdığını; Bedü'z-zamân'ın *Makâmât*'ındaki İbn Düreyd'in kıssalarının 'zeka fıskıran ve zerafet damlayan'⁴ kıssalar olduğunu iddia ettiğini (*âreza*) ifade etmektedir. Mübârek, İbn Düreyd'in kıssalarının en azından [Ebû Ali] el-Kâlî'nin *Emâli*'si tarafından izlendiği ve vardığı sonucun, Bedü'z-zamân'ın *makâmât* türünün gerçek yaratıcısı olduğu şeklindeki 'çoğunluk tarafından benimsenen görüşün' yanlış olduğu şeklindeki iddialarına devam eder.

Mübârek, bunu 'şaşırtıcı bir keşif' olarak ilan etmesinden dolayı kesinlikle kendisini eleştiriye açık hale getirmiştir. Bundan dolayı, Mustafa Sâdık er-Râfi'î tarafından şiddetle eleştirilmiştir.⁵ Râfi'î, hem yıllardır baskısı bulunan bir metni bir 'keşif' olarak ilan etmesi⁶ hem de Bedü'z-zamân'ın orjinalitesinin 'çoğunluğun benimsediği bir görüş olduğunu' varsayması bölüğünden dolayı Mübârek'i alaya almıştır. Mübârek, gerçekten 'hata'nın kaynağının Harîrî olduğunu; Özsöz'ünün/teşekkür bölümünün Bedü'z-zamân'ın *makâmât*'ı 'icat ettiğini' (*ebde'a*) ifade ettiğini söylemektedir. Bu kelimenin (*ebde'a*) anlamına tekrar döneceğim;

² *el-Muktataf*, cilt. 76, ss. 418-21, 561-4.

³ في معارض عجمية (عجمية) والفاظ حوشة فجاأ أكثر ما أظهر تنبؤ عن قبوله الطباع ولا ترفع له حججها (الأسماع) Parantez içi cümle, Mustafa Sadık er-Rafi'î'ye göredir.

⁴ (تنوب طرفا وتقطر حسنا)

⁵ *El-Muktataf*, cilt: 76, ss. 588-91.

⁶ Ve her ne kadar muhtemelen Mübârek'in bunu bilmesi beklenemese de, Bedü'z-Zamân'ın ilk mütercimi W. J. Predergast (Londra, 1915), Husrî'nin pasajını girişinde zikretmiştir. s. 16.

ama şu kadarı kesinlikle söylenebilir: Bu kelime, Bedü'z-zamân'ın ilgili türün yaratıcısı olduğunu ima etmektedir.

Bana öyle geliyor ki, bir kişinin, Bedü'z-zamân'ın onun kıssalarındaki temaları model aldığı edebiyat tipini araştırırken, bunu, resmi meclis edebiyat okuluna mensup olan özel bir yazarla ilişkilendirmeye çalışması gereksizdir. Bedü'z-zamân'ın en yakın paralelliği, Tenûhî'nin derlediği genellikle güncel anekdotlar/kıssalar türüdür. Tenûhî'nin yaşam aralığı (327-384), her ne kadar bir önceki nesilden olsa da, onu Bedü'z-zamân'ın bir çağdaşı yapar ve Bedü'z-zamân'ın *Makâmât*'ının muhtemel tarihi (yaklaşık 382-3), Tenûhî'nin *Ferec*'inin tiraj elde ettiği bir zamana onları yerleştirir.⁷

Aynı yazarın *Nișvâr* veya *Müstecâd*'ından dikkate değer bir şekilde tavrı açısından daha popüler olan *Ferec*, ifade tarzı bir yana, Bedü'z-zamân'ın *Makâmât*'ından biri olarak kolayca tasvir edilebilen bir kıssadan daha fazlasını kapsamaktadır. Tersine Bedü'z-zamân'ın aslında iki tam müstakil kıssadan oluşan 'Aslan' *makâmesi*, *Ferec*'in 9. bölümünde (vahşi hayvanlarla karşılaşır) ve 11. bölümünde (soyguncularla karşılaşır.) basit bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca *Ferec*'de yoksul bir adamın bir hikâyesi vardır.⁸ Adam, komşusuna 'bir çocuk, bir güveç/tencere ve bazı soğuk yemekler vb.' hakkında ne düşünüyorsun' (*mâ zâ terâ fi*) diye yazar; ama komşu, beklenen ziyafet için onun yanına geldiğinde o, 'ben sadece bunlar hakkında ne düşünüyorsun?' dedim, 'bu şeylere sahibim' demedim. İlgili konu, Bedü'z-zamân'ın *nebîd* adlı *makâmesindekilerle* aynıdır.

Bununla birlikte, her şeyin ötesinde *Ferec*'de *Makâmât*'la ilişkisi açısından son derece önemli olan bir kıssa vardır. Bu kıssa, büyüleyici bir hikâyedir ve hem *makâme* formuna dayanmasından, hem de kendi adına iktibası hak etmektedir. Bu kıssa,⁹ Amr b. Mes'ade'nin (ö. 215 veya 217, biyografi numarası: 480, İbn Hallikân) ifadeleriyle anlatılmıştır. Kıssanın girişi, gelirleri beytü'l-male (hazineye) vermek yerine kendi hesabına geçiren asi yönetici Ruhhacî'yi¹⁰ hizaya getirmek üzere Ehvez'e sefer yapması için Amr'a Halife Me'mûn tarafından emir verildiğini

---

⁷ Rouchdi Fakkar, *at-Tanuhi et son livre, la Délivrance*, Le Caire 1955, s. 52. Fakkar, redaksiyonu 373 tarihlerine veya muhtemelen bundan kısa bir süre sonrasına yerleştirmektedir.

⁸ 1955 baskısı, Kahire-Bağdad, s. 210.

⁹ a.g.e., s. 240. Bu baskı, bazı kötü baskı hataları içermektedir; ama onların çoğu, özel bir dikkati gerektirmeyecek kadar çok açıktır.

¹⁰ Baskı eserde 'rucehî' şeklindedir; ama benim okuyuşum, M. Şafi' tarafından önerilmiştir. M. Şafi', "*Analytical indices to the Iqd*", Calcutta 1937, II, 104. O, bunu Kalkaşendî ve Belâzurî'de zikredilen Ömer b. el-Ferec ile özdeşleştirmektedir.

anlatmaktadır. Amr, her zamanki gibi, tekneyle yolculuk yaparak Bağdat'tan ayrıldı. O, şöyle devam ediyor:

‘Bir tekneyle nehirde yola çıktık; hedefim Basra’ya doğru. Teknenin tepesine bir gölgelik konmuştu ve aşırı sıcak olduğundan ben bol buz almıştım. Cercerâyâ ve Cebbul arasında bir noktaya geldiğimde,¹¹ kıyıda ‘Hey kayıkçı’ diye bağırın bir ses işittim. Teknenin yan perdesini kaldırdım, yalınayak ve şapkasız oturan, yırtık-pırtık bir gömlek giyen yaşlı adamı görünce şaşırılmıştım. Hizmetkâra, onun seslenmesine bir karşılık vermesini söyledim. “Benim, delikanlı” dedi adam. “Gördüğün durumda olmak için çok yaşlıyım. Güneş, beni kül etti ve beni ölüm döşeğine getirdi. Cebbul’a gitmek istiyorum. Beni de yanınıza alın ve senin efendin cennette ödüllendirilir.’

Kayıkçı, ona sadece küfretti ve defolup gitmesini söyledi. Ama ben, onun için çok üzuldüm ve onlara onu almalarını söyledim. Böylece biz kıyıya çıktık, ona katıldık ve onu tekneye aldık. O, teknede bizimle iken ve biz tekrar yola revan olurken, ona bir gömlek ve şapka uzattım. Yüzünü yıkadı, biraz dinlendi ve mezardan çıkıp tekrar hayata dönen biri gibi oldu.

Yemek vakti gelip çattı ve hizmetçiye bizimle yemek yemesi için onu davet etmesini söyledim. Geldi, yemek için oturdu. Her ne kadar açıkça acıdan ölüyor olsa da, güzelce, görgü kuralları içinde yemeğini yedi. Yemek takımı kaldırıldığında, yüksek tabakalı insanların huzurunda sıradan insanların yaptığı gibi, onun kalkmasını ve ayrı bir yerde ellerini yıkamasını bekledim. Ama o böyle bir şey yapmadı. Kendi ellerimi yıkadım ve onun gitmesini söylemeye isteksiz bir duygu içinde, hizmetçilere onu havuza götürmelerini emrettim, o da ellerini yıkadı. Daha sonra yatmaya gideceğini umuyordum; böylece ben de uyuyacaktım; ama öyle yapmadı.

“Efendim, sizin mesleğiniz nedir?” diye sordum. “Dokumacı, ekselansları”. Kendi kendime düşündüm: “Bu dokuma işi, ona kötü alışkanlıkları öğretmiş.” Sonra uykuya geçer gibi yaptım ve ayaklarımı uzattım. “Bana mesleğimi sormuştunuz.” dedi. “Sizin mesleğiniz nedir, efendim!”

Bunun oldukça çirkin/kaba olduğunu düşündüm; ne yazık ki aksettirmişti. “Bu belayı başıma kendim sarmıştım ve ona katlanmam, bu aptal adama bakmam gerekiyordu. –Bu herif benim teknemi, hizmetçilerimi, müreffeh görünüşümü görmüyor mu? Benim gibi bir şahsa bu tür şeyleri söylememesi gerektiğini anlayamıyor mu?” Yüksek sesle cevapladım: “Devlet memuru (kâtip)”.

¹¹ Bağdad’ın altından geçen Dicle Nehri üzerindeki iki küçük kasaba. Bkz. Le Strange, *Lands of the eastern caliphate*, Cambridge, yeni baskı, 1930, s. 37-8.

“İyisinden mi kötüsünden mi” diye sordu. “Çünkü devlet memurun beş çeşidi vardır; sen hangisindensin?”

Dokumacının sözlerinin kesinlikle dayanılmaz olduğunu hissettim ve gerçekten ona katlanamıyordum. Geriye tembeler tembel yaslanmıştım; ama şimdi dik oturdum ve ondan bu beş şeyi anlatmasını istedim.

“Elbette” diye yanıtladı ve arazi departmanı adamı vardır: savakların¹² kurallarını, vergilerini, aritmetiğini ve ölçüsünü, açılış-kapanışını ve öteki teknik ayrıntılarını bilmek durumundadır. Adalet departmanı adamı vardır: meşru olanı, olmayanı; dava savunma kurallarını; hukuki otoritenin konsensüsünü; hukukun teorik temellerini ve pratik uygulamalarını bilmesi gerekir. Polis departmanı adamı vardır. Bunun misilleme/kıyas kurallarına, Kur’an’da öngörülen cezalara, yaralama ve saldırı konularına ve polis davalarına aşina olmaya ihtiyacı vardır.¹³ Ordu departmanı adamı vardır. Bu adam da askeri teçizat,¹⁴ atların iyi noktaları, Türk müttefikleri (*evliyâ*) hoşnut tutma; kabile sistemini¹⁵ ve aritmetiği bilmek durumundadır. Yüksek adalet mahkemesinin adamı vardır. Bunun da bir mektuba nasıl başlayacağını, nasıl paragraflayacağını; nasıl tafsilatlı; nasıl veciz yazacağını bilmesi, ayrıca iyi bir üsluba ve el yazısına sahip olması gerekmektedir.

“Yüksek mahkeme memuruyum”, dedim.

“Bu alanla ilgili bir şey sorabilir miyim?”

“Buyrun.”

“Varsayalım ki, zat-i aliniz, arkadaşlarınızdan birisinin annesi evleniyor ve siz ona bir tebrik mektubu yazmak istiyorsunuz; bunu nasıl yapardınız?”

---

¹² Busuk ve rutuk; bugün bile, aşağı Irak’ın tarımsal alanlarında hükümetin başlıca görevlerinden biri, belli bir zaman aralığında kanalın baraj duvarlarında bir gedik açmak, sonra da tekrar bu gediği tıkamak suretiyle ana kanallardaki su rezervi düzenlemektir.

¹³ Kamu düzeninin devamlılığı alanındaki ve dolayısıyla kadi’nin değil, sultanın eyaletindeki durumlar. Kullanılan kelime, bu erken tarihte kullanılmasından dolayı hatırı sayılır bir ilgiye sahip olan siyaset’tir. Kelimenin bu anlamda kullanımı, genellikle geç ortaçağ dönemine ait olduğunu düşündürmektedir ve Quatremère, bunun orijinal Arapça olmadığını; aksine kadim Moğol geleneksel düsturu olan yasanın ihlali olduğunu önecek kadar ileri gitmiştir. Kelimenin buradaki kullanımı, açıkça bu öneriyi dışlar.

¹⁴ Hulâ kelimesinin kullanımında bir cinas vardır. Mevcut bağlamda ‘ekipman/araç’ anlamına gelmesi, en doğaldır; ama daha sonra öne sürülen bilmecevari ifade, “lakaplar” anlamında olmasını gerektirir. Ben, bunun sorunla ilgili hilenin bir parçası olduğundan şüpheliyim. –Amr, fiili olarak kendisi için hazırlanan bilmecevari ifadenin tabiatına hazır değildir.

¹⁵ Bu gereklilik, aralarında geleneksel husumetler bulunan kabilelere mensup askerler arasındaki sürtüşmeyi engelleme ihtiyacına dayanmaktadır. Bu nokta, İngiliz ordusundaki Kuzey İskoçyalılarla ilgisi olan herkesin tam takdirini kazanacaktır.

Uzun bir süre düşündüm; ama aklıma bir şey gelmedi. Sonuçta şöyle dedim:

“Ben bunda tebrik edilecek bir durum görmüyorum.”¹⁶

“Öyleyse nasıl bir taziye mektubu yazardınız?”

“Beni mazur görün.” dedim, tekrar uzunca düşündükten ve aklıma bir şey getiremedikten sonra.

“Kabul etmek gerekir ki, sen mahkeme memuru değilsin.”

“Ben arazi departmanındayım.”

Pekâlâ: Farzedelim ki halife seni eyalete atadı ve sana adaletle hareket etmeni; ama aynı zamanda devletin çıkarlarını korumanı emretti. Yöre sakinlerinden biri senin müfettişlerinle ilgili bir şikâyetle bulundu. Sen onlarla sivil insanlar arasındaki davayı soruşturmak için onları resmi olarak çağırttın. Müfettişler, adaletle hükmettiklerine; halk da onların haksız olduğuna yemin ettiler. Sivil insanlar, senin soruşturmaya konu olan noktayı görmeni ve yalnız gelmeni ve kimin doğru kimin de yalan söylediğine karar vermeni istediler. ... gibi biçimli bir tarlaya seni getirdiler...¹⁷

“Sen arazi departmanında da değilsin, öyleyse sen nesin?”

“Hukuk departmanındayım.”

“Peki, öyleyse, bir adam, biri hür, diğeri cariye iki hamile kadını arkasında bırakarak ölür. Cariyenin bir erkek çocuğu, hürün de bir kızı vardır. Ama hür kadın, erkek çocuk istiyor; onu alır, onun yerine de kızı bırakır. Bununla ilgili mahkemelik olurlar. Bu davaya nasıl hükmedersin?”

“Bir fikrim yok.”

“Sen, hukuk departmanında da değilsin.”

“Ben, ordu departmanındayım.” diye atıldım.

“Pekâlâ. Künyelerini vermen için iki asker sana geldiler. Her ikisinin ismi de aynı, babalarının ismi aynı, ama onlardan birinin üst dudağı, diğerrinin de alt dudağı yarık. Onları nasıl tanımlardınız?”

¹⁶ Abbasi dönemindeki Irak'taki üst-sınıf sosyete hür bir kadının ikinci evliliğini sosyal bir utanç olarak değerlendirmektedir. Bu, Cahız'ın şu eserinde açık bir şekilde ifade edilmiştir: Cahız, **Kiyan**, (tah. Abdusselam Harun, *Resailü'l-Cahız* içinde, Kahire, 1964), cilt: 2, s. 158.

¹⁷ Hem matbu metinler, hem de el yazması metinler, bu matematiksel problemle ilgilenen pasajlarda iflah olmaz şekilde kopukluk bulunmaktadır. Her ne kadar kastedilen şeklin, bir hilal yani farklı çaplardaki iki dairenin yaylarını kaplayan alan olduğu muhtemel görünse de, kendisine danıştığım hiçbir matematikçi, ilgili teknik detayların bir izahını yapamadılar. Böyle bir alanın yüzeyinin nasıl ölçüleceği problemi, gerçekten zor bir problemdir. Amr, yaşlı adam tarafından yanlış olduğu gösterilen her iki problem için iki çözüm önermektedir.

“Falanca *el-e'lem*, ve filanca *el-e'lem*.¹⁸

“Fakat onların maaşları da farklı. Maaş töreninde biri diğerinin çağrısına cevap veriyor.”

“Pes ediyorum.”

“Sen ordu departmanında da değilsin.”

“Evet, ben polis departmanındayım.”

“Eh, farzedelim ki, iki adam suçlanıyor, onlardan biri, diğerinin kafa derisini yaralıyor;¹⁹ diğeri de ilkinin kafatasını kırıyor. Bu ikisini hüküm açısından nasıl ayırt edersin?”

“Bilmiyorum.”

“Sen polis departmanında da değilsin. Öyleyse kendinize başka bir meslek seçiniz, efendim!”

Kendimi çok aşağılanmış hissettim. Kararlılıkla karşı çıktım ve şöyle dedim:

“Bana tüm bu soruları sordunuz. Ve muhtemelen benim bilmediğim gibi siz de bunların cevaplarını bilmiyorsunuz. Cevaplarını biliyorsanız, bana söyleyin.”

“Tabii ki. Annesi evlenen adama şöyle yazman gerekirdi: ‘İşler, insanın isteği veya seçimi olmadan Allah sayesinde gerçekleşir. O (Allah), onlar için istediğini seçer. Annenin evlendiğini duydum. Allah, onu kendi yanına almayı (ruhunu kabzetmeyi) seçebilir. Mezar, karı-kocanın en saygını ve ayıpları en iyi örtenidir. Saygılarımla.’²⁰ ...²¹

Kız ve oğlana gelince, iki annenin sütü, tartılmalıdır. Kız, sütünün ağırlığı hafif olan annenin çocuğudur. Aynı adı taşıyan iki askere gelince, üst dudağı yarılmış olan kişi, *e'lem*; alt dudağı yarılmış olan ise *eflah* olarak isimlendirilir. Ayrıca, kafa derisi yara olan hasta, diyetin üçte birini; kafatası kırılan ise yarısını alır.

Tüm sorulara cevap verince, ona hayran kaldım ve başka konularda da onu imtihan ettim; tümünde onu yetenekli buldum; hem zeki hem de ikna edici.

“Söylesene sen, gerçekten dokumacı mısın?” diye sordum.

---

¹⁸ Her ne kadar yazılı metin zorunlu olarak basitçe fulan el-e'lem ve-fulan el-e'lem ibaresine sahipse de, burada uygun kelimeyi başarısız bir şekilde ararken Amr'ın konuşurken tereddüt geçirdiğinin ve beceremediğinin kastedildiği açıktır.

¹⁹ Matbu baskılardaki *me'mûneyi me'mume* şeklinde okuyunuz.

²⁰ Bkz. dipnot 1, s. 5. “şerefsizlik, ölümden beterdir” teması, Cahız'da da bulunmaktadır. Cahız, Kıyan, a.g.e., s. 164: “Bir adam, bayanın akrabası olduğu iddia edilse bile, bir odada bir kadınla yalnız olmamalıdır, bayanın [en iyi] akrabası, [böylesi bir durumda] ölümdür.”

²¹ Ölçme probleminin doğru çözümü, burada verilmiştir.

“Efendim, ben, kelime dokumacısıyım; ağ dokuyucusu değilim.”

(sonra şöyle demeye başladı:)

İster iyi, ister kötü şey başa gelsin, / Her ikisinden de bir payım vardır.

Tatlıyı da tattım acıyı da, / böylece insanın hayatı her an değişir.

Benim okulum, kaderin darbeleridir; /Zeki öğrenci ise düşünüp öğüt alabilendir.²²

“Bu kötü duruma düşmenin sebebi nedir?” diye sordum. “Ben, uzun süredir işsiz bir memurum. Büyük bir ailem var; sürekli tersliklerle karşılaştım. Çarelerim tükendi. Bir iş bulmak için yola koyuldum; haydutların arasına düştüm ve sonunda gördüğün bu duruma geldim. Tek başıma rasgele yürüyordum. Birden senin teknen görüş mesafeme girdi ve sizden yardım istedim.”

Hikâye, Amr’ın yaşlı adamı kanatları altına alması ve asi vali ile hesaplaşma görevini ona vermesiyle; onun da başarılı bir performans göstermesi ve o güne kadar olmadığı şekliyle en iyi şekilde sonuçlandırmasıyla mutlu bir şekilde sona ermektedir.

İlgili kıssa, *makâmât* ile çarpıcı benzerlik noktaları göstermektedir. En çarpıcı yön ise, tipik *makâme* teması olan ve ne yazık ki bir zekâ ve belağat mucizesi olan ve nihai gerçek kimliği, görüldüğünden başka bir şeyi ispatlamak olan pejmürde kılıklı adamdır. Söz konusu tema, tesadüfen *Ferec*’in bir başka yerinde hirpani bir bedevi kızın hikâyesinde²³ ortaya çıkmaktadır ki, kızın nazım (şiir inşa etme) yeteneği, kendisine âşık olan ve sonunda da onunla evlenen; kadim ve asil bir ailenin bir çocuğu olmaktan dışlanan bir seyyah’ı son derece büyülemiştir.

Tenûhî’nin hikâyesi, mağrur vezir’in sözüm ona bayağı/avam misafirinin davranışlarına sinirlenmesinin mizahi resmindeki sosyal hicvin farklı bir damarına sahiptir. Sosyal hiciv, her ne kadar Tenûhî’kinden tamamen kaba ve daha az hassas bir kalemle yazılmış olsa da, Bedû’z-zamân’ın *Medîre makâmesinde* ve *Saymere*’de de bulunmaktadır.

Bununla birlikte, *Ferec*’deki kıssalar ile Bedû’z-zamân’ın *makâmâtı* arasındaki bu tür benzer noktalar, bunların her ikisinin aynı tarihte geçerli olan Arap kıssa/anekdot külliyyatının yaygın stokuna dayandığını basit bir şekilde kanıtlamaktadır. Tenûhî’nin hikâyesinde bundan daha anlamlısı, yaşlı adamın iki sonuç cümlesidir. “Ben, bir ağ dokumacısı değil, söz dokumacısıyım.” sözü, doğrudan İskenderî’nin veya Serûcî’nin ağzından alınmış bir sözdür. Onun edebî değeri olmayan şiir parçası, her yönüyle,

22 ما مَرَّ بِيُوسَ وَلَا نَعِيمَ إِلَّا وَلِي فِيهِمَا نَصِيبٌ
فَذَقْتَ حُلُومًا وَذَقْتَ مَرًا كَذَلِكَ عَيْشُ الْفَتَى ضَرُوبٌ
نَوَائِبِ الدَّهْرِ أَذِيبَتْنِي وَإِنَّمَا يُوْعِظُ الْأَدِيبُ

23 Tenûhî, a.g.e., s. 207-9.

makâmâtın büyük bir kısmına bir tür gönderme olarak İskenderî'nin ağzına yerleştirilen değersiz parçaya benzemektedir. Ayrıca bu, mükemmel *secîli* kısa bir pasaj tarafından izlenmektedir.²⁴ *Secî*'nin tamamlanmamış bir parçası, aynı zamanda, arazi departmanı memurundan istenen maharetler listesinde kendini göstermektedir ki, burada *funûn*'unun yeri, mantıksızdır; ama bu, *-uq* şeklindeki kâfiyelerin ritmik düzenini sağlama alma isteği tarafından dikte edilmiştir.²⁵ Tenûhî'nin hikâyesinde sahip olduğumuz şey, embriyo ile ilgili *makâmedir* ki, bu, Bedü'z-zamân'da tipik olarak ortaya çıkan özelliklerin bir kısmını zaten göstermektedir.

Bu durumda Bedü'z-zamân'ın orjinalitesi nedir? Bana öyle geliyor ki, onun orjinalitesi iki şeyde mevcuttur. İlk olarak, *secî*'nin öykünün parçaları dahil tüm metin için bir araç olarak benimsenmesi. Bu, daha önce teşebbüs edilmeyen bir şeydir. İslâmın ilk yıllarında *secî*, dînî-vaazımsı *hutbenin* bir karakteristiğidir; muhtemelen (sürekli bir şekilde dînî motiflerle renklendirilen) diplomatik epistolografi [mektup yazma sanatı] yoluyla, *secî* buradan hakimiyetini tadrîcî olarak "süslü mektub"a kadar genişletmiştir. Süslü mektubun en büyük temsilcilerinden ikisi, Sâhib b. Abbâd ve onun koruması altındaki Ebûbekir el-Horazmî'dir. Horazmî ve Bedü'z-zamân arasındaki rekabet, çok meşhurdur ve -içerisinde seleflerine dikkate değer bir gelişme getirdiği söylenemeyen- *Resâil*'i elinin altında bulunduran Bedü'z-zamân'ın, *secî*'nin kullanımının tamamıyla yeni ve denenmemiş sahaya; popüler kıssa sahasına genişletilmesiyle bir zafer kazanma fikrine sahip olması, hiç de şaşırtıcı değildir.

Burada, önemli olarak belki de, Bedü'z-zamân tarafından eserine verilen ismin izahı yatmaktadır. Anekdotlar/fıkralar, alışlageldiği şekliyle "oturumlar"da (*mecâlis*) mübadele yoluyla el değiştirmektedir. *Makâmât* (makâmlar, mevkiler) lehine bu terimden kaçınmak suretiyle Bedü'z-zamân, *secîli* bir şekilde kaleme alınmış anekdotlarının, geleneksel duruşu sağlam/muteber olan kıssacının, *hatîbin* linguistik ortamında kullanıldığını vurgulamayı amaçlamaktadır.

Bedü'z-zamân'ın orjinallik gösterdiği ikinci nokta, hikâyelerinin kurgusal olduğu şeklindeki samimi itirafıdır. Açıkça kurgusal hikâyeler olmakla birlikte, tarihsel şahsiyetlerin isimleri etrafında örülen ("Downing Street, no: 10'dan ayrılırken, Bay Wilson'un, karısına ne dediğini duydun mu?...") gerçeğin düzmece bir esintisini veren tüm zamanlar ve mekanlardaki anekdot/kıssa külliyatlarının en tipikidir. Amr ile sözdokumacısının arasındaki aktüel muammavari münakaşa, açık bir şekilde bir kurgu olsa da, bu, tarihsel karakterleri ve tarihsel olayları içeren bir öykü

²⁴ دامت عطلتی وكثرت عیلتی وتواصلت محنتی وقلت حیلتي

²⁵ الشروط والظسوق والحساب والمساحة والبتوق والفنون والرتوق

çerçevesine dikkatli bir şekilde sokuşturulmuş ve teknedeki yemeğin inandırıcı ve gerçekçi fotoğrafı sayesinde ilave gerçekmiş gibi görünüş verilmiştir. Tüm fıkra/kıssa edebiyatı (Dîneverî, Tenûhî vd.), ya tarihsel şahsiyetlere yapılan bir *isnâd*la, ya da gerçeğe benzer detaylarla (Ben bir sene hacca giderken, Tebrizli bir tüccar ile dost olmuştum; o bana anlattı... Ve benzeri) bu usulü benimsemişlerdir. Buna mukabil, Bedü'z-zamân, tamamen bilinmeyen ve açıkça kurgusal karakter olan İsa b. Hişâm'ı kullanarak, cesaretle bu maskeden kurtulmuş ve kendisini bir yazar olarak açıkça belirtmiştir. Bir tahminde bulunayım: Harîrî'nin "icat etti" (*ebde'a*) kelimesiyle işaret ettiği şey, budur. Şimdilerde yaratıcı düzyazı kavramına aşina olduğumuzdan, Bedü'z-zamân'ın zamanında bu tür bir devrimin nasıl gerçekleştirildiğini anlamak bizim için zordur. Yukarıda geçen pasajdaki Husrî'nin sözleri, İbn Düreyd'in hikâyelerinin saf kurgu olduğu²⁶ şeklindeki önerisi, doğrudur; ama bunun önemi, sonradan kavranmıştır. Bedü'z-zamân'dan önceki zamanların kıssa/fıkra edebiyatı, *Emâlî* ve benzerlerinde bulduğumuz gibi, şahısları tanımak için basmakalıp/geleneksel *isnâd*larla verilmiştir.

Makâmât'a objektif ve sonraları Harîrî'nin ellerinde *makâme*'ye ne olduğu hakkındaki bilgilerle önyargıya düşmeden yaklaşan her kimse, Bedü'z-zamânla ilgili söylenen bir kısım ifadeler hakkında hayretler içinde kalabilir.

Oxford'da Lord Almoner Profesörü Thomas Chenery şöyle yazmaktadır:²⁷ "Hemedânî, sahip olduğu güçleri göstermek için ziyadesiyle donatılmış yeni bir yazım tipi geliştirmiştir. Bu, Arap edebiyatı için sürekli aranan dramatik üslubun bir gelişimidir. O, bir yerden ötekine dolaşan, cömert ve zevkli kişilerden elde ettiği hediyelerle geçinen nükteli, vicdansız bir doğaçlamacıyı ve sürekli bir şekilde ötekilerle bir araya gelen, onun maceralarını anlatan ve mükemmel kompozisyonlarını tekrar eden bir râvîyi veya kıssacıyı tahayyül etmektedir... *Makâme*'nin tertibi, -şayet bu şekilde isimlendirilecekse,- önemsizdir. Anlatılan macera, çoğunlukla saçmasapandır, diksiyon (ifade tarzı), herşeydir... İnsanlar, ritmik nesir ve şiirle yoğrulmuş olan şeyi dinlemeyi severler. Çünkü bunlar, ezberden okuyan tarafından tekrarlanıp duranların yarısıdır." Aynı şekilde R. A. Nicholson, [şöyle der]:²⁸ "Onun *Makâmât*'ı macera romanı veya edebî Bohemyanizm* (kural-tanımsızlık) olarak isimlendirilebilir. İlgili *makâm*ede,

²⁶ إغرب بأربعين حديثاً... استنبطها من ينابيع صدره واستنخبها من معادن فكره

²⁷ *The Assemblies of Al Hariri*, çeviri... cilt: 1, Londra, 1867, s. 19.

²⁸ *Literary History of the Arabs*, 2. Baskı, Cambridge, 1930, s. 328.

* [Bohemia, Batı Çekoslovakya Cumhuriyetinde bir bölgenin ismidir. Bohemian, Bohemyalı kişi demektir. Ayrıca topluma, geleneklere uymayan, kural tanımayan

Sâmîlerin asla geliştiremediği dramatik stile bazı yaklaşımları buluyoruz. Hemedânî, kahraman olarak bir yerden ötekine yolculuk yapan, doğaçlama retorik ve şiirsel gösterileriyle elde ettiği hediyelerle kendini geçindiren ve hayran dinleyici kitlesini çekmede başarısızlığa düşmemek için nadiren öğrenen espirili ve vicdansız bir serseri tahayyül etmiştir. İkinci karakter ise, sürekli ötekilerle bir araya gelen ve maceralarını anlatan ve mükemmel kompozisyonlarını tekrarlayıp duran *râvî* ya da kıssacıdır... Tam serisi, kahramanın hayatındaki müstakil epizodlardan (kıssalardan) oluşan; içinde hikâyenin hiçbir şey; üslubun ise herşey olduğu, düzyazı ve şiir karışımı bir roman olarak değerlendirilebilir.” Eleştirmenlerin en zekisi H. A. R. Gibb bile, aşağıdakileri yazarken bu eğilimden bütünüyle kaçamamıştır.²⁹ “Bazı dilbilimciler, bir hayli kapalı/derin linguistik araştırmalarının sunumunu canlandırmanın bir aracı olarak kıssaları (anekdot) benimsemişlerdir. Hemedânî’nin yaptığı şey, şiir ve nesiri dönüşümlü kullanarak bu ukala buluşunu eski zaman masalına kadar genişletmek .... ve *secin*’in edebî süsleri, çekici doğaçlama kompozisyonu ve dâhîyâne bir işle onu imtiyazlı kılmak ve bu sanatın sözcüsü olarak popüler hikâyedeki tanıtık figür spiritüel serseriye benimsemek olmuştur. Onun kahramanı İskenderiyeli Ebu’l-Feth...”

Böylesi açıklamalar, Harîrî’nin tasvirleri hakkında olursa, makul görülebilir: Bedü’z-zamân’ın *Makâmât*’ına uygulandığında ise bunlar, çok zor kabul edilir. Bedü’z-zamân, kahraman olarak İskender figürünün etrafında bir külhanbey ‘romani’ örme fikrine kesinlikle sahip değildir. Bazı *makâme*’lerde (Bağdad, Miğzel, Saymara, *nehîd*, *nâcim*, Dinar) İskenderî, hiç ortaya çıkmaz; birçoğunda da (örneğin Aslan ve Esved) onun ismi, ana epizodun (bölümün) hiçbir yerinde rol almadan iğreti bir şekilde, son tarafa atılmıştır. Gerçekten, Bağdad (*makâmesinde*), Harîrî’de Serûcî tarafından oynanması umulan bir tür dalevereyi oynayan kişi, kıssacı İsa b. Hişâm’dır. İskenderî tipinde hiçbir tutarlılık yoktur: Çoğunlukla o, bir delikanlıdır; hayatının başında genç çocukları olan bir adam, nadiren bir yaşlı, ‘Kör’ (*makâmesinde*) ‘kısa ve şişman’; “Cürcan” (*makâmesinde*) ‘ne uzun ve sıksa, ne kısa ve bodur’dur.

Bedü’z-zamân’ın eseri, herhangi bir anlamda ‘düzyazı ile şiiri değişimli olarak kullanmaz’. Bedü’z-zamân, şiirsel hünere sahip değildir. Ve meşhur yazarlardan iktibasları dışında, genellikle bir *makâmenin* bitiş kısımlarında (yukarıda iktibas edilen Tenûhî’nin hikâyesinden taklit edilen bir özelliktir); çok nadir olarak da başka yerlerde

---

kalender gibi anlamlara gelmektedir. Bohemianism ise topluma uymama, kural tanımama yönelişi ve tavrı demektir. çev.]

²⁹ *Arabic Literature*, 2. Baskı, Oxford, 1963, s. 102.

edebî değeri olan şiirlerden küçük parçalar buluruz. 3. *Makâme*'de dinarın övülmesi ve yerilmesi gibi, Harîrî'nin son derece süslü ve oldukça etkili şiirsel parçacıklarıyla mukayese edebilecek hiçbir şey yoktur. Dahası, her ne kadar Bedü'z-zamân'da üslup, büyük bir öneme sahip ise de, hiçbir konu "yoktur" demek, bütünüyle haksızlık olacaktır: *Makâmât*ların çoğu, taze ve canlıdır; hatta "Dinar"da olduğu gibi hiçbir eylem içermeyen biri bile, birilerini komikliğı ve ağız dalaşı ile cezbedebilir ve onu "ukalaca bir icadın genişlemesi" olmaktan bütünüyle çıkarır.

Dramatik özelliğı açısından, yukarıdakilere benzeyen yorumları ben anlamıyorum. Atina'da gelişen ve oradan da Avrupa'ya geçen sahne gösterimi, kesinlikle geleneksel Yakın Doğu kültüründe bir yer bulmamıştır;³⁰ ancak geliştirme, sonra da onun şaşırtıcı bir son ile çözme anlamında dramatik yazım vardır ve hem genel olarak Samiler arasında hem de Arap edebiyatında (*hadisü'l-ifk*'ten? daha dramatik olan) *hadisten* öyküleri bir hayli dramatik bir tavırla söylenmiş olan Tenûhî'ye kadar daima bolca olmuştur.

Hulasa-i kelim, eğer biz, *makâmât*'ı Arap literatürünün Bedü'z-zamân'ın ortaya çıkardığı müstakil bir tür olarak değerlendireceksek, bu durumda Harîrî'nin geliştirdiğı bütünüyle kendine özgü değışimi de göz ardı etmememiz gerekir. –Harîrî'nin Serûcî'nin ayırtedici aromalı kişiliğı, şiirsel ilavelerin kullanımı, tüm bunların hepsi -ki aslında bu, Harîrî'nin özel karakteristiğıdir.- periferiktir (harici unsur) ve türe özgü değildir. Muveylihî, anlatıcısı İsa b. Hişâm'ın adını vererek akıllıca bir seçim yaptı; onun eseri, açık bir şekilde Harîrî çizgisinde değildir; ama haklı olarak Bedü'z-zamân'la başlayan gelişim çizgisine ait olarak değerlendirilebilir. Ve her ne kadar Muveylihî'nin konusunun tabiatı, öyküsünün çoğunun, müstehcen, hemen hemen argo bir dil ile sunulmuş olsa da, o, her bir bölümünü dikkatli bir şekilde süslenmiş *secili* bir pasajla başlatmak suretiyle, Bedü'z-zamân'ın geleneğindeki yerini teyit etmektedir. Mamafih, Bedü'z-zamân, en yüksek manada bir yaratıcı değildir. Kitabının kurgusal tabiatını kabul etmesi ve *seciyi* kullanması, yeniliklerdir; ama yenilikler, hem kökenleri hem de bazı özel detaylarında, Arap edebiyatında uzun kadim bir tarihe sahip olan bir yazım tipini empoze eder.

Muhtemelen çok küçük bir nokta, zikredilmeye değerdir. Horazmi ile rekabeti sırasında, Bedü'z-zamân'ın "o bir tane bile üretememişken, ben 400'den fazla *makâmât* yazdım." diye övündüğü meşhur bir hikâye vardır.

³⁰ Şia'nın "tutku oyunları", kesinlikle İranlıların ilhamıdır ve belki nihai tahlilde Hind geleneğinden kaynaklanıyordur. Son dönem Ortaçağ Mısırlıların gölge-oyunları, İbn Dâniyâl gibiler, Uzakdoğudan alınmıştır ve Türkler vasıtasıyla Arap dünyasına girmiştir.

Pek çok edebiyat tarihçisi, bu ifadeyi literal olarak anlamışlardır ve günümüze kadar ulaşan 51 *makâme*, Bedü’z-zamân’ın toplam üretiminin sadece sekizde biridir. Bu, bütünüyle çok naiftir. Belirsiz bir sayıyı göstermek için “kırk”ın kullanımı, çok eski bir Yakın doğu geleneğidir (İsrailoğullarının kırk yıl sahrada kalmaları, İsa’nın kırk gün oruç tutması, Ortodoks Kilisesi’nin ‘kırk şehitleri’, Ali baba ve kırk haremiler, Türklerin ‘kırk vezir’ hikâyeleri vb. örneklendirilebilir.) Bazı hikâyelerde çok büyük kütüphanelerle ilgili hikâyeler hakkında “onları taşımak için 400 deve gerekir denmesi gibi, 400 rakamı, basitçe ‘büyük belirsiz bir sayı’yı karşılamaktadır. Bedü’z-zamân, basitçe “büyük bir sayı” için yaygın bir konuşma figürünü kullanıyordu ve kesinlikle de çağdaşları da onun ne dediğini çok iyi anlıyorlardı. Deneme amacıyla yazdığı bazı *makâmeleri*, sonradan gizlemeye karar vermiş olması imkân dâhilinde iken, onun çalışmalarının sekizde yedisinin bizim için kayıp olduğunu inanmamıza hiçbir neden yoktur.